

מבט על, גיליון 367, 6 בספטמבר 2012

משקל הנגד האפשרי של מורסי לכוחו של הצבא במצרים

קמרון בראון, בלייק מק'מהון וכריסטופר פריס

במבט לאחור, נאום ההכתרה של נשיא מצרים, מוחמד מורסי, באוניברסיטת קהיר, ובמיוחד שבועת האמונים שלו לצבא, עלולים להטעות. מורסי הצהיר: "אני מתחייב בפני האל, כי אשמור על מוסד זה [הצבא] ואבטיח את שלום אנשיו, חייליו ומפקדיו, אפעל לשיפור ולקידום מעמדו שלו, ואקדמו בכל דרך אפשרית למען יהיה חזק יותר מאי פעם, ישמור על איתנותו, ויזכה לתמיכת העם בכל פעולותיו". אולם, לאור המהירות שבה פיטר מורסי, בהצלחה, את ראשי הכוחות המזוינים של מצרים, כנותה של התחייבות זו מוטלת בספק.

עם זאת, תהיה זו טעות גדולה הרבה יותר להאמין, כי ה"הפיכה הצבאית" של מורסי – פיטוריהם המוצלחים של הגנרלים הבכירים בצבא מצרים בבת אחת – פירושה, כי אין הוא צריך לחשוש עוד מהצבא. כדי להבטיח באופן מוחלט את נטרול האיום של הפיכה צבאית, קיימת סבירות גבוהה, כי מורסי יפעל בהדרגה להקמת כוח צבאי נוסף, כזה שיוכל לשמש כמשקל נגד לצבא, ולמנוע ממנו לשוב לשלטון בהפיכה עתידית.

מצבו הלא פשוט של מורסי אינו ייחודי משום בחינה שהיא. בראייה היסטורית, גנרלים שאפתניים היוו את האיום הביטחוני הגדול ביותר שניצב בפני משטרים בעולם השלישי, במהלכה של המאה ה-20. עד שנת 1970, כמעט כל שליטי העולם השלישי הדפו ניסיונות הפיכה, היו עדים להפיכה במדינה שכנה, או עלו לשלטון באמצעות הפיכה. כפועל יוצא מכך הם נאלצו לעצב לעצמם דרכי פעולה שיבטיחו, כי לא יאבדו את כיסאם בניסיון הפיכה.

האסטרטגיה המוכרת והרווחת ביותר, שאימצו מנהיגים פוליטיים, הנתונים תחת איום שכזה, היא "הפרד ומשול" ביחס לצבאות שלהם עצמם. כוחות צבא, במדינות שבהן קיימת נטייה להפיכה צבאית, מתאפיינים ביתירות רבה, הבאה לידי ביטוי בקיומם של כוחות שונים לביצוע משימה זהה. התוצאה היא שלעולם אין רק שירות ביטחון בודד או שני שירותי ביטחון, אלא כתריסר. (בפרט ביחסי לארגוני מודיעין, נראה כי משימתם המרכזית איננה לעקוב אחר איומים חיצוניים, אלא לרגל אלו אחר אלו, ואחר יריבים אפשריים מבית).

מרכיב הליבה של אסטרטגיה זו, הוא הקמה ופיתוח של כוח צבאי נוסף, שאותו יוכל המשטר להפעיל, כדי לאזן את כוחו של הצבא "הרשמי". הדוגמה הטובה ביותר לכך, היא הקמתם, בשנת 1979, של משמרות המהפכה האיראניים (הנקראים גם בשם הקיצור "פסדראן"), שאיחדה כמה ארגונים פרא-צבאיים, כדי שיהיו משקל נגד להשפעתו ולכוחו של הצבא האיראני הסדיר (החשוד בעיני האויבים בנאמנות ל-שאה בעבר). ההערכה היא, כי כיום מונה הפסדראן כ-125,000 חיילים, בהשוואה ל-400,000 חיילים בצבא הסדיר. הפסדראן כולל לא רק כוחות קרקעיים, אלא גם כוחות ימיים, כוח נחתים וכוח אווירי, במבנה המקביל לזה של הצבא הסדיר.

חשוב לציין, כי הפסדראן אינו חייב להיות שווה בגודלו לצבא לצורך הגנה על המשטר. העובדה, כי המשטר יכול להסתמך על 125,000 נאמנים חמושים ומאומנים להגנתו מעלה עד מאוד את המחיר של ניסיון הפיכה. במילים אחרות, די לו למשטר לשלוט בכוח החותר תחת מונופול הכוח המצוי בידי הצבא. לפיכך, המשטר לא פירק את הצבא הסדיר ולא החליפו בפסדראן. שהרי הפסדראן לבדו לא יפתור את הבעיה המרכזית, אלא יעשה את המשטר פגיע לניסיונות הפיכה של הפסדראן במקום לאלו של הצבא. אכן, האסטרטגיה של "הפרד ומשול" יעילה עד כדי כך, שגם אם הצבא אינו נאמן מבחינה אידיאולוגית למשטר, יהיה זה מנוגד לאינטרסים שלו לצפות בכוח המתחרה לו עולה לשלטון באמצעות הפיכה. הקמת הפסדראן העניקה אפוא – באופן פרדוקסאלי – תמריץ גדול יותר לצבא להגן על המשטר. אסטרטגיות כגון אלה היו למעשה יעילות כל כך עבור משטרים אזרחיים, שמאז שנות השבעים הפכו ההפיכות הצבאיות לנדירות.

בהקשר המצרי, ניתוח של דמוקרטיזציה בתחילת דרכן, שצמחו מדיקטטורות צבאיות – בדיוק כמו זו של מצרים כיום – מעלה, כי הן נטו בסבירות גבוהה ליפול קורבן להפיכה צבאית. מבחינה סטטיסטית, מדינות אלה נטו לחוות הפיכה פי שלושה ממדינה רגילה. איום זה חמור במיוחד ביחס למדינות, העושות את ניסיון הראשון בהקמת דמוקרטיה. בדיוק בגלל פגיעותם הרבה, עשויים מנהיגים במצבו של מורסי לנקוט אסטרטגיה זו של "הפרד ומשול". כאשר משטרים צבאיים עוברים תהליכי דמוקרטיזציה, מדינותיהן מפנות כ-13 אחוזים בממוצע ממבנה הכוח הראשוני שלהן להקמת כוח מקביל אחד או כמה כוחות מקבילים. בהקשר המצרי, ניתן לצפות כי זו, עם צבא המונה בממוצע 835,000 חיילים, תאזן את צבאה באמצעות הוספת כ-110,000 חיילים לצבא מקביל. היה והנשיא מורסי ינקוט באסטרטגיה זו, היא תגלם בתוכה חדשות טובות ורעות גם יחד. החדשות הטובות – צבאות מפולגים הם גם פחות יעילים – אינהרנטית. פרוש הדבר הוא שמצרים תהווה איום צבאי חלש יותר על מדינת ישראל, והתפתחות שכזו תצמצם את הסיכוי למלחמה אזורית עתידית. החדשות הרעות הן, כי מדינות כגון אלה מפצות עצמן על חולשה זו – מעשי ידיהן – בהאצת תוכניותיהן לפיתוח נשק להשמדה המונית. בהתחשב בעובדה שמצרים מחזיקה כבר ביכולת לייצור של נשק כימי, ולה תוכנית גרעין מרשימה למדי, הדבר עלול ביום מן הימים להפוך לבעיה שהקהילה הבינלאומית תהיה חייבת להתמודד עימה.¹

קמרון בראון הוא חוקר במסגרת תכנית ניובאוואר לתלמידי תואר שלישי, במכון למחקרי ביטחון לאומי; בלייק מק'מהון וכריסטופר פריס מועמדים ללימודי דוקטוראט במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת קליפורניה, סן-דייגו.

¹ "I Will Survive: Coup-Proofing, Military Effectiveness, and Strategic Substitution," http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1991257